

*аспірант кафедри
української літератури
факультету української філології
та соціальних комунікацій
Луганського національного
університету імені Тараса Шевченка*

БІПОЛЯРНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ В ПІДКОНЦЕПТАХ «НАЦІЯ» ТА «ГАНЬБА НАЦІЇ» У ТВОРЧОСТІ ІВАНА НИЗОВОГО

У роки нестабільної ситуації на Сході нашої країни особливо важливою та нагальною є потреба студіювання творчості митців художнього слова цього регіону. Серед багатьох поетичних талантів Луганщини одне з найпочесніших місць посідає Іван Низовий, який виявив себе як майстерний поет і письменник для дорослої й дитячої аудиторії, перекладач і публіцист. Його гостре, палке патріотичне слово безстрашно звучало ще в часи радянського панування на території України; пророчість і далекоглядність його авторської думки вражають. Однак і в часи незалежної України, і тим паче в період радянського правління творчість І. Низового не була в колі широкої уваги науковців, що саме по собі викликає величезний подив. Крім того, будучи не лише Прометеєм на літературній ниві, а й свідомим громадським діячем, сприяючи літературному та культурному розвитку Луганщини, І. Низовий навіки вписався в історію свого народу. Тому нині одним із головних завдань є заповнення дослідницьких лакун в історії української літератури шляхом глибокого та різнобічного дослідження творчості поета Слобожанщини І. Низового.

Робота виконана відповідно до теми кафедри української літератури Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Старобільськ). Матеріали дослідження можуть бути використані під час вивчення творчості І. Низового в середніх і вищих навчальних закладах, на літературних вечорах та інших заходах з ушанування пам'яті поета.

Творчість І. Низового була частково репрезентована в мовознавчих дослідженнях Л. Колесникової, О. Кравчук, І. Ніколаєнко й наукових розвідках літературознавчого характеру, критичних та аналітичних оглядах А. Анохіної, Г. Виноградської, А. Манько, О. Неживого, Т. Пінчук. Однак науковий простір потребує ширших і глибших студіювань різновекторного творчого спадку митця.

В. Адамова, Т. Васильєва, С. Гаспарян і К. Геворгян, О. Костіна-Кассанеллі, І. Постолова та Л. Зана, І. Тарасова й інші присвятили свої праці дослідженню художнього концепту в літературознавстві та літературознавчому аналізі художнього твору.

Мета статті – дослідити особливості вираження підконцептів «нація» та «ганьба нації» як складників концепту «Україна» в поетичній творчості Івана Низового.

Художній твір як вид мистецтва зазнає величезної кількості інтерпретацій, кожна з яких стає приводом для майбутніх узагальнень.

Сьогодні досить поширеним є когнітивний напрям у вивченні художнього тексту і творчого спадку окремого митця загалом. «Концептний аналіз полягає в тому, щоб виявити по можливості всю парадигму культурно значимих концептів письменника і окреслити їхню концептосферу, яка включає в себе всі компоненти ментального простору даного концепту» [1, с. 34].

Центральним поняттям у концептному аналізі художнього твору є «концепт». Воно є досить багатозначним і має давню історію. Концепт може сприйматися як культурний, мовний і когнітивний феномен. Однак у фокусі нашої уваги перебуває безпосередньо художній концепт як об'єкт літературознавчих досліджень.

І. Тарасова, розмежовуючи концепт у лінгвістичних і літературознавчих дослідженнях, знаходить у них точки зіткнення – це інтерпретація концептів у контексті культури й розуміння їх як одиниць колективного свідомого та індивідуально-авторських психічних утворень, які співвідносяться з одиницями художнього мислення – образами [2, с. 744].

С. Гаспарян і К. Геворгян уподібнюють художні концепти до пазлів, які у своїй сукупності формують певну картину світу. При цьому науковці наголошують на тому, що концепти є одиницями ментальної індивідуально-авторської картини світу, у якій відображені емоційний досвід, культурна спадщина та просто знання особи – носія концепту [3, с. 149, 151]. Отже, художні концепти у своїй сукупності творять ідіостиль письменника, якнайкраще позиціонують його як людину певної доби, носія певної культури, етнічної самосвідомості й пам'яті.

О. Костіна-Кассанеллі наголошує на тому, що концепти задають параметри символічного та аксіологічного простору тексту, який конструюють мотиви. При цьому універсальні чи національні концепти експліцитно виявляються завдяки характерним мовним репрезентантам, що корелюють із мотивами чи лейтмотивами поетичного тексту [4, с. 62].

Похідними термінами щодо концепту є концептосфера або концептуальна система (концептосистема). Поняття «концептосфера» допускає множинність потрактувань, що пов'язано з полісемічністю поняття «концепт». Загалом це сукупність концептів, які являють собою сукупність структурованих знань індивіда, що формують його інформаційний базис.

Похідним від концепту є також термін «під концепт» як його вужча форма реалізації, один зі складових елементів концепту, що несе в собі один із відтінків його значення.

У поетичній спадщині І. Низового ключове місце посідає концепт «Україна», в якому через його неоднорідність можна виділити підконцепти «Батьківщина» («Вітчизна»), «державна», «мала батьківщина» («рідний край»). Кожен із них автор змальовує їх по-своєму: перший і останній – із пієтетом, благоговінням, синівською відданістю; другий – здебільшого в негативному ключі. Крім того, немалу роль відіграють і підконцепти «нація» та «ганьба нації» як репрезентанти двох полюсів громадянської позиції. Глибокий патріотичний струміння залишається невід’ємним компонентом художньої канви І. Низового.

Кожен із концептів і підконцептів має свою особливу форму вираження через концептуальні образи, стилістично нейтральну чи стилістично забарвлену лексику, засоби художньої виразності, фігури поетичного синтаксису й фонічні засоби, оніми та власне авторські неологізми.

Велика кількість поезій І. Низового прямо чи опосередковано торкається теми народу. У них простежується виразна двополосність авторського бачення, яка прямо пов’язана з двополосністю національного самовизначення представників української нації. У зв’язку з цим логічно виокремлюються два під концепти – «нація» та «ганьба нації».

Підконцепти «нація» («народ») і «ганьба нації» («запроданці», «відступники», «індиферентисти», «юрба») здебільшого представлені окремо, хоча нерідко виражені в опозиції для реалізації того чи іншого авторського задуму. Наприклад, у поезії «Я, такий, на світі не один...» «юрба» та «народ» уходять до складу клімаксу: «не раби» – «юрба» – «народ» [5, с. 26]. За допомогою такої висхідної градації автор прагне вселити надію у свого реципієнта, показавши, що майбутнє в нашого народу є, однак воно залежить від істотних змін, що має принести нова доба щонайменше через п’ять років (вірш датовано 1995 роком).

Важливо додати, що в цій поезії автор дотримується відносно лояльної позиції стосовно підконцепту «юрба», сприймаючи цю юрбу як своєрідний місток, перехідний етап, кокон, із якого от-от має з’явитися на світ новий народ (точніше, оновлений), гідний своєї Вітчизни: «Не хвалю себе і не хулю / Інших, / Хто не в річищі доби, – / Я ж не кум, даруйте, королю, / І вони, звиняйте, не раби. / Всі ми, разом взяті, ще юрба, / Із якої визріє народ / Лиш тоді, / Коли нова доба / Зробить / найкрутіший / поворот!» [5, с. 9]; «Схаменіться! / І повище / Підіймаймо прапор віщий / Неповторної судьби!» («Не сховати нам в тумані...») [5, с. 26].

Більш категоричним автор виявляється в поезії «Аксіома», де він виводить певні критерії для людей, котрі мають право зватися народом, і від супротивного позиціонує псевдонарод, у який намагаються перетворити українське суспільство: «Народ, / Що боїться чужинців-заброд / Й поетів їм куди до ніг, / Замість жертви. / Втрача своє право на ймення – / Народ, / І жити не може, / Й не може померти» [5, с. 10].

Роз’єднаність нації І. Низовий небезпідставно вважає прокляттям. Свої думки про долю таких народів автор метафорично завуальовує під нічні жахіття, використовуючи мотив сну: «Отак-то, з нічого, насняться, / Під впливом непевних зірок, / Проблеми роз’єднаних націй, / Борги, не повернуті в строк... / О скільки ж душі розтинатись / За світ, що від жаху примовк?! / Стонадцять роз’єднаних націй... / Стонадцять проклятих зірок...» [5, с. 11]. Лексема «стонадцять» у вищезазначених рядках є поліфункціональною: вона є носієм логічного наголосу, творить собою анафору та має гіперболічне забарвлення. Отже, автор намагається виявити свою небайдужість, у цьому й розкривається гуманістичний складник його поезій: митець доводить, що опікується не лише національними проблемами своєї країни, його почуття, переживання та співпереживання перетинають топографічні кордони однієї держави.

Підконцепт «ганьба нації» найчастіше метафорично втілюється автором у поетичних образах із різко негативною конотацією – яничарів, вахлаків, ординців: «А ми, вахлаки, / Занехали мову свою... / І байдуже нам, / Де цьому яничарству межа. / Ми – раю вигнанці, / І вигнано нас не дарма, – / За нашу любов / До чужих батога і ярма, / За те, / Що ми є, / А начебто нас і нема» («Ця мова могла...») [5, с. 13]; «А ми – не мудрі. Ми одвік / Чуже поповнюємо військо, / Що продужує нам калік / Та яничарів-мamelюків, / Та недоносків-панів... / А нам же треба Кармалюків, / А нам же треба Богунів» («Всі незалежні обережні...») [5, с. 42–43]; «Продають яничари майбутнє твоє наперед, / мій далекий нащадку, – / не маючи встиду і совісті, / вже сьогодні підрубують древо, / щоб наш родовід / не давав розгалужень, / і всох, / і пощез в невідомості...» («Продають яничари майбутнє твоє наперед...») [6, с. 72].

Ціле гроно подібних дисфемізмів автор широко подав у поемі «Мої досягнення героїзму»: «Є в українського народу / Незапозичена біда – / Свої недолюдки-ординці, / Запроданці на всі часи, / Вчораїні, себто, українці, / Жерці гнилої ковбаси / І генетичні яничари / (В перекладі – більшовики) / Призвідники всіх бід, / Отари / Безмовної / Провідники» [7, с. 62]; «А нині час антигероїв... / Матір України / Веде, псявіра, на загин, / Приховуючи суть зміїну / За тризуб княжий / І за гімн» [7, с. 63].

Гострого сарказму, спрямованого на національних покручів, вайлуватих пристосуванців, сповнений вірш «(Середньостатистичний українець)»: «зацитькуватий гриць заматерілий / до сулії цицька тої до цяцьки / прицьомився і цмулить із прицьмоком / цукровий сік-пересік-самограйчик / воно ж бо як годиться за здоров’я / за чорнобров’я і самодержавність / за мовби самостійних гречкосіїв / за все-про-все аякже і атож» [8, с. 21]. Алітерація звуку [ц] у вірші допомагає зобразити незрілих, інфантильних, недолугих, дещо навіть дурнуватих людей, яких автор узагальнено йменує «грицьками», одним із найпоширеніших імен в українському фольклорі: воно часто ставало об’єктом глузу в народних дражнилках: «Грицько-тицько», «Гриць миши злякався», «Грицько пикатий», «Грицю, Грицю, Грицю-сала» [9, с. 162, 167, 178].

Для підконцепту «ганьба нації» І. Низовий нерідко використовує антономазії у формі однини чи навіть у множинній формі онімів – пілати, брути, каїни, іуди, герострати, тобто зрадники, запроданці, вбивці, глитаї, марнославці:

1) «І що я можу мертвим розказати / Про світ живих, що пустою стає / для добрих дій, / де Брути і Пілати / чуже до рук прибрали, мов своє?!» («Стежини всі мої ведуть на цвинтар...») [10, с. 35];

2) «Лиш на свято / З високої трибуни – прокуратор! – / По-писаному, / Гладко та завзято, / «Спілкується» з Тарасом, / Наче з братом, / Пілат місцевий...» («Незатишно Тарасові в Луганську...»); [11, с. 39];

3) «Чому чужі пілати / Вмивають руки роблено-наївно / В той час, коли подзвякують червінці / В руках іуд-запроданців?!» («Вишнево-калиново-солов'їна...») [12];

4) «Дай, Боже, океан людської крові / многостраждальній нашій Україні / вовіки більше не перепливати, / щоб потирали рученьки пілати!» («Ненависть виростає із любові...») [13, с. 70];

5) «Мають повне право катувати / іменем новітнього Пілата... / З регіонів сунуть легіони, / вже не римські – з Криму і Донбасу, / і для них немає перепони / ні на жоднім рубіконі часу» («Будеш знов, Ісусе, на Голгофі...») [14];

6) «Таж це свавілля геноциду / Донищить націю мою!». / Засіли всюди Герострати, / А за бугром сидить Пілат, / Підштовхує до самострати / Й дає мотузку напрокат» («Гіркий цей роздум знову й знову...») [15, с. 36];

7) «Наш сором перевтілюся в ганьбу, / яку непросто буде відмивати... / Батьки перевертаються в гробу. / Шаліють Брути. Тішається Пілати» («Наш сором перевтілюся в ганьбу...») [16, с. 156];

8) «більшовики здобували собі безсмертя... / геростратова їхня слава... / і не зотліє ніколи... / ...геростратова слава / убивць Гумільова й Чупринки / житиме вічно...» («більшовики здобували собі безсмертя...») [17, с. 69].

Не менш цікавими є інтертекстуальні спроби вираження концептуального світу в поезиї І. Низового. Під-концепт «ганьба нації» в цьому ключі досить колоритно вписується в образ «лукавих», широко відомий із поезії Т. Шевченка. Контекст поезії підтверджує використання алюзії на «Мені однаково, чи буду...» Т. Шевченка: «Не хочу помирати в цій державі, / яку приспали вкотре вже лукаві, / окрадену й знедолену» («Не хочу помирати в цій державі...») [10, с. 79].

Ще алюзія на творчість Кобзаря спостерігається в поезії «Не сховати нам в тумані...», де розглядуваний під-концепт утілюється в інтертекстуальному концептуальному образі «правнуків поганих»: «Знайте / «Правнуки погані / Славних прадідів» – / Це ми» [5, с. 25]. Автор за допомогою висхідної градації створює ефект нагнітання жажів шляхом правдивого зображення деградації окремих представників свого народу: «Ми ж царицю препогану, / Злу, розбещену путану, / Оживили у труні... / Як ми любимо царицю – Аж зневажили себе! / Плюємо в святу криницю / І цілуємо в сідницю / Короноване «цабе» [5, с. 25]. Найбільшого ефекту в розкритті змістового наповнення підконцепту автор досягає шляхом використання мейозису: «Ми – абоцо і абицо / З одноликої турби» [5, с. 25].

Використання мейозису для змалювання підконцепту «ганьба нації» характерне й для поезії «Вивітрюється дух...»: «Витворюється раса / Знедолених украї / І злих москаликів. / Вони такі малі, / Такі мікроскопічні / На страдницькому тлі / Чернечої гори...» [5, с. 28]. У цій поезії автор оксиморонно втілює підконцепт в образі «нерідної земляків», а також в образі конгломерату, до якого він має суперечливі почуття: «Ненавиджу – люблю / Неповноцінну расу, / Оцей конгломерат» [5, с. 28]. Таке ставлення є цілком закономірним: як патріот своєї країни автор не може не любити свого народу, але знову-таки, будучи глибоким патріотом, він не може зі спокоєм спостерігати за звироднінням своєї нації, зневажаючи й осуджуючи її за це.

До підконцепту «нація» І. Низовий звертається рідше, ніж до протилежного підконцепту, розглянутого вище. Це пов'язано з тим, що митець, як уже згадувалось, писав на злобу дня. А тому закономірним є той факт, що концептуальний образ нації зображувався здебільшого у своєму негативному вияві – «юрба», «вороги нації», які в реальному житті кількісно переважали національно свідомих людей: «Тонко ридас – наспівує нація / Голосом явно уже не своїм» («Начебто йде всеповальна кастрація...») [5, с. 33]; «Аж збиває народові подих / Від супротивних жорстоких вітрів» («День перебути – і то вже є подвиг...») [5, с. 34]; «Може, хтось нас, був, зурочив, / Глузду-розуму позбавив: / Крім всіляких кривозбочень / Воріженькам для забави, / Ні на що не спромоглись, / Що було б оцінки варте» («Назирці за першим роком...») [5, с. 14].

Підсумовуючи авторську позицію стосовно ставлення до своєї нації, можна навести приклад акумулювальної поезії, яка чи не найкраще відображає загалом авторський погляд на свій народ і його майбутнє: «Ми чужу не каламутим воду / І своя в нас чиста, як сльоза. / Не засмокче баговиння зроду / Незглибими небеса народу, / Де гримить / від заходу й до сходу / Очищальна благісна гроза» («Чистота») [18, с. 25].

В авторській картині світу Івана Низового центральне місце посідає концепт «Україна», який є концептуальним ядром у концептосфері його творчості. Одними з ключових підконцептів у межах цього концепту є «нація» та його антитетичний варіант «ганьба нації». І. Низовий має неоднозначне, суперечливе ставлення до свого народу через неможливість відділити від нього юрбу, сіру масу, яка втратила національну самосвідомість, національне коріння, а то й навіть сприяє розбратові серед своїх співвітчизників. До таких людей, концептуально змалюваних як «ганьба нації», автор ставиться вкрай негативно, викриваючи та осуджуючи їхні діяння чи бездіяльність. Поданий підконцепт висвітлений за допомогою численних тропів: метафор, дисфемізмів, мейозисів, антономазії у формі однини чи навіть у множинній формі онімів – пілати, брути, кайни, іуди, герострати – й за допомогою поетичних образів із різко негативною конотацією: яничарів, вахлаків, ординців тощо.

Національно відданих, працьовитих, чесних людей поет осмілює з глибокою пошаною й вірить, що такі люди ще зможуть на руїні вибудувати могутню державу. Однак до підконцепту «нація» І. Низовий звертається рідше, що пов'язано з публіцистичним струменем у його громадянській ліриці, з потребою викривати моральне виродження, історичний склероз і духовний занепад численних своїх сучасників, попередників і нащадків. Тому закономірним є той факт, що концептуальний образ нації зображувався здебільшого у своєму негативному вияві – «юрба», «вороги нації», які в реальному житті кількісно переважали національно свідомих людей.

Концептуальний простір поетичної творчості І. Низового досить широкий, тому він потребує подальших глибоких осмислень та інтерпретації. У наступних розвідках заплановано детальніше розглянути практичну реалізацію концепту «Україна» й інших його підконцептів крізь призму поетичних мотивів і мовностилістичного оформлення.

Література:

1. Постолова І.В. Літературознавчий аналіз художнього твору: функціонування поняття «концепт» / І.В. Постолова, Л.Ю. Зана // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Філологічні науки». – 2011. – № 3 (214). – Ч. II. – С. 32–43.
2. Тарасова І.А. Художественный концепт: диалог лингвистики и литературоведения / И.А. Тарасова // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия «Лингвистика». – 2010. – № 4 (2). – С. 742–745.
3. Гаспарян С.К. Особенности репрезентации концепта в художественном произведении / С.К. Гаспарян, К.Ш. Геворгян // Вісник Житомирського державного університету. Серія «Філологічні науки». – 2014. – № 4(76). – С. 148–152.
4. Костина-Кассанелли О.С. Концепт и мотив: междисциплинарная соотнесенность понятий / О.С. Костина-Кассанелли // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Філологія». – 2013. – № 1048. – Вип. 67. – С. 59–63.
5. Низовий І.Д. Це мій вертеп... Лірика відчаю і надії / І.Д. Низовий. – Луганськ : Луганська обласна організація спілки письменників України, 1996. – 75 с.
6. Низовий І.Д. Калини жар на полотні снігів / І.Д. Низовий. – Луганськ : Глобус, 2007. – 168 с.
7. Низовий І.Д. Від травня до травня: поезії / І.Д. Низовий. – Луганськ : Глобус, 2002. – 84 с.
8. Низовий І.Д. о, Оріяно... / І.Д. Низовий. – Луганськ : АТ «Укрроспромаш», 1997. – 64 с.
9. Дитячий фольклор / упоряд. і передм. Г.В. Довженок. – К. : Дніпро, 1986. – 304 с.
10. Низовий І.Д. Під жайворами, під журавлями: поезії в ретроспективі / І.Д. Низовий. – Луганськ : ЧП Сувальдо В.Р., 2010. – 121 с.
11. Низовий І.Д. Остання електричка на Ірпінь / І.Д. Низовий. – Луганськ : Укрроспромаш, 2001. – 88 с.
12. Низовий І. Вишнево-каліново-солов'їна... / І. Низовий // Поетичні майстерні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://maysterni.com/publication.php?id=116519>.
13. Низовий І.Д. Самопізнання / І.Д. Низовий. – Луганськ : ПП Афанасьєва В.І., 2006. – 100 с.
14. Низовий І. Будеш знов, Ісусе, на Голгофі... / І. Низовий // Поетичні майстерні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://maysterni.com/publication.php?id=119206>.
15. Низовий І.Д. Білолеbedя / І.Д. Низовий. – Луганськ : ПП Афанасьєва В.І., 2008. – 108 с.
16. Низовий І.Д. Лелечі клекоti в тумані / І.Д. Низовий. – Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2010. – 264 с.
17. Низовий І.Д. Вітгар / І.Д. Низовий. – Луганськ : Вид-во «Райдуга» Луганської організації СПУ, 1995. – 120 с.
18. Низовий І.Д. І калина своя, і тополя / І.Д. Низовий. – Донецьк : Донбас, 2003. – 78 с.

Анотація

**А. МАНЬКО. БИПОЛЯРНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ В ПІДКОНЦЕПТАХ
«НАЦІЯ» ТА «ГАНЬБА НАЦІЇ» У ТВОРЧОСТІ ІВАНА НИЗОВОГО**

Стаття розкриває особливості змалювання підконцептів «нація» та «ганьба нації» в поезії Івана Низового. Акцентовано увагу на головних концептуальних образах, засобах художньої виразності, фігурах поетичного синтаксису й фонічних засобах, онімах, які є практичним утіленням означуваних підконцептів. Також простежено вияви інтертекстуальних зв'язків між творами І. Низового й Т. Шевченка.

Ключові слова: громадянська лірика, концепт, концептуальна система, нація, підконцепт.

Аннотация

**А. МАНЬКО. БИПОЛЯРНОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ В ПОДКОНЦЕПТАХ
«НАЦИЯ» И «ПОЗОР НАЦИИ» В ТВОРЧЕСТВЕ ИВАНА НИЗОВОГО**

Статья раскрывает особенности изображения подконцептов «нация» и «позор нации» в поэтике Ивана Низового. Акцентировано внимание на главных концептуальных образах, средствах художественной выразительности, фигурах поэтического синтаксиса и фонических средствах, онимах, которые являются практическим воплощением определяемых подконцептов. Также прослежены проявления интертекстуальных связей в произведениях И. Низового и Т. Шевченко.

Ключевые слова: гражданская лирика, концепт, концептуальная система, нация, подконцепт.

Summary

**A. MANKO. BIPOLARITY OF NATIONAL CONSCIOUSNESS IN SUBCONCEPTS
“NATION” AND “DISGRACE OF NATION” IN THE WORK OF IVAN NYZOVYI**

The article reveals the peculiarities of the depiction of the subconcepts of “nation” and “disgrace of nation” in the work of Ivan Nyzovyi. Attention is drawn to the major conceptual images, stylistic devices and expressive means, poetic syntax devices, phonetic expressive means and onyms, which are examples of practical embodiment of the concepts. The author considers the intertextual connections between the work of I. Nyzovyi and T. Shevchenko.

Key words: civil lyrics, concept, conceptual system, nation, subconcept.